

КИСЛУН В. В.,

директор

(ГО «НДІ проблем держави та права»)

УДК 345.55

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.3>

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПОПЕРЕДНЬОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ В ДЕПУТАТИ МІСЦЕВИХ РАД УКРАЇНИ

В статті проведено аналіз виборчої системи України відносно до обрання депутатів місцевих рад, та виділено її актуальні проблеми. Запропоновано впровадження освітнього цензу на місцевих виборах депутатів місцевих рад України. Запропоновано впровадження комплексної системи попереднього відбору кандидатів в депутати місцевих рад відбірковими комісіями політичних партій в рамках пропорційної виборчої системи та відбірковими комісіями юридичних вищих навчальних закладів в рамках мажоритарної виборчої системи. Запропоновані зміни до чинного законодавства, що мають на меті якісне покращення депутатського корпусу місцевих рад.

Мета роботи: дослідження освітнього та вікового цензів на виборах депутатів місцевих рад. Висунення пропозицій до законодавства, які направлені на формалізацію попереднього відбору до депутатського корпусу місцевих рад найбільш здібних осіб. Запропоновання до впровадження змін у законодавство України, що суттєво знизять вірогідність обрання до місцевих рад осіб з низькими моральними, професійними та освітніми якостями, та підвищать явку виборців, долучать до виборчого процесу політично активну молодь.

Результати дослідження: З метою покращення якісного складу депутатського корпусу місцевих ради запропоновано підвищити низку виборчих цензів. Запропоновано запровадження комплексної системи довготривалих заходів з підвищення добровільної явки виборців на місцеві вибори. Запропоновано запровадження практики обов'язкового попереднього відбору кандидатів в депутати місцевих рад за об'єктивними критеріями.

Ключові слова: *депутати місцевих рад (ДМР), виборчий ценз, місцеві вибори, політичні партії, попередній відбір, кандидати в депутати, пропорційна виборча система, місцеве самоврядування, пасивне виборче право, мажоритарна виборча система, віковий ценз, освітній ценз, грошова застава, технічні кандидати в депутати (спойлери).*

Kyslun V. V. Proposals on the need to introduce a system of preliminary selection of candidates for deputies of local councils of Ukraine

The article analyzes the electoral system of Ukraine in relation to the election of deputies of local councils, and highlights its topical problems. It is proposed to introduce an educational qualification for local elections of deputies of local councils of Ukraine. It is proposed to introduce a comprehensive system of preliminary selection of candidates for deputies of local councils by selection commissions of political parties within the framework of the proportional electoral system and by selection commissions of legal higher educational institutions within the framework of the majoritarian electoral system. Amendments to the current legislation aimed at qualitative improvement of the deputy corps of local councils are proposed.

The purpose of work: Study of educational and age qualifications in the elections of deputies of local councils. Putting forward proposals to the legislation aimed at formalizing the preliminary selection of the most capable persons to the deputy corps of local councils. Proposals for the introduction of amendments to the legislation of Ukraine, which will significantly reduce the likelihood of electing persons with low moral, professional and educational qualities to local councils, and increase voter turnout, will involve politically active young people in the electoral process.

Results: In order to improve the quality of the deputy corps of local councils, it is proposed to increase a number of electoral qualifications. It is proposed to introduce a comprehensive system of long-term measures to increase the voluntary turnout of voters for local elections. It is proposed to introduce the practice of mandatory preliminary selection of candidates for deputies of local councils according to objective criteria.

Key words: *deputies of local councils (DLC), electoral qualification, local elections, political parties, pre-selection, candidates for deputies, proportional electoral system, local self-government, passive suffrage, majority electoral system, age qualification, educational qualification, monetary deposit, technical candidates for deputies (spoilers).*

Вступ. Як відомо, на час дії військового стану вибори в Україні не проводяться та у місцевих радах здійснює повноваження наявний депутатський корпус 2020 року обрання. Між тим, у наукових публікаціях та в ЗМІ дискутується питання проведення перших повоєнних виборів в Україні. Вважаємо, що наявний проміжок часу, коли вибори не проводяться, важливо використати для вдосконалення чинної нормативно-правової бази.

Постановка проблеми: Для сучасної України є актуальною проблема легітимності місцевої влади. У публікаціях зазначається проблема належного представництва населення у місцевих радах. Такий стан справ був спричинений низкою факторів, насамперед, фінансових, до яких відносяться великі видатки на власну виборчу кампанію. Відсутність у подавляючій більшості ДМР заробітної платні, та фактична відсутність відшкодування понесених депутатом витрат на власну діяльність зробили неможливим висунення кандидатів з числа представників всіх інших класів, окрім заможного класу підприємців. Попередній відбір кандидатів в ДМР, що його мають проводити політичні партії, відрізняється відсутністю гласності та формальних правил такого відбору. Також, відсутні формальні вимоги, що мають висуватися партіями до кандидатів.

Постановка завдання (формулювання мети роботи): дослідження освітнього та вікового цензів на виборах ДМР. Висунення пропозицій до законодавства, які направлені на попередній відбір до депутатського корпусу місцевих рад найбільш здібних осіб. Запропонування до впровадження змін у законодавство України, що суттєво знизять вірогідність обрання до місцевих рад осіб з низькими моральними, професійними та освітніми якостями.

Стан наукової розробленості теми дослідження та останні публікації: Темі виборів присвячені праці: М.В. Афанас'євої, І.В. Тимошенко, Л.М. Герасіної, О.Д. Лазор, Ю. Барабаша, Є. Стаднік, Д. Шурхало, О.Б. Ковальчука, В.О. Корнієнко, Л. Летнянчина, В.М. Тупіцина [4], Р.В. Балабана, М.І. Мельника, М.С. Ільницького, Л.В. Антонової, А.В. Антонова, О.П. Чоловської, С.В. Осауленко, С.В. Фоміної, Д. Гаврилюк, М.І. Ставнійчук, І.Є. Словської та інших. Тематиці виборчих цензів присвячено праці: Л.Л. Лабенської [7], що видала низку статей з цієї теми, а також В.І. Татарінова, М. Бучина та ін. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права [9].

До останніх публікацій відносяться праці за авторством: В.Ф. Нестеровича, що навів розгорнуту теорію виборчих цензів [12], Н.О. Чудик [20], Р.М. Максакової, І.В. Глиняного, Ю.М. Рижук та Ю.М. Рудь [8], та інших.

Невирішені раніше частини наукової проблеми, якій присвячена дана стаття: у наявних дослідженнях залилася неосвітленою проблема попереднього підбору кадрів для депутатського корпусу місцевих рад України.

Виклад основного матеріалу статті та обґрунтування отриманих результатів даного дослідження:

Слід виокремити наступні проблеми:

1) Проблема належного представництва населення в місцевих радах. Згідно п. 1 ст. 3 ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» закріплює, що основними засадами політики у сфері розбудови державності є: вдосконалення системи проведення виборів до органів місцевого самоврядування [17]. Основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є: створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади (п. 1 ст. 5 [17]). Слід зазначити, що вищевказані норми відрізняються відсутністю механізму їхньої реалізації, та тому і zostалися деклараціями. За висновком авторів Дослідження (2024), виборча реформа не забезпечила умов для формування належного представництва у ОМР [13, с. 11], з чим можна погодитися.

2) Проблема кількісного складу депутатського корпусу місцевих рад, що тісно пов'язана з проблемою належного представництва населення. В.М. Тупіцин відмічає, що чим меншою є кількість мешканців на одного депутата, тим повніше й краще представлені інтереси виборців у раді [4, с. 170], однак, існує багаторічна тенденція до скорочення кількості ДМР в Україні. Так, за даними [17, с. 4], на місцевих виборах 2020 р. відбулося зменшення кількості депутатів у 5,2 разів, порівняно з 2010 роком, та у 3,6 разів, порівняно з 2015 роком.

3) Проблема необхідності відсіву малопрохідних кандидатів. За чинним законодавством, цю проблему має вирішувати грошова застава. Відповідно до пп. 9 п. 1.3 Кодексу належної практики у виборчих справах, кандидати або партії зобов'язані внести певну заставу, що підлягає відшкодуванню тільки в тому разі, коли відповідний кандидат або партія наберуть більше певного встановленого відсотка голосів [10, с. 16]. Так, згідно п. 1 Постанови ЦВК від 14.01.2022 р. № 9, встановлено наступний розмір грошової застави у 2022 році: для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на проміжних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.) становить 1300 грн. за кожного кандидата; для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на повторних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.), виборчий процес яких розпочинається у період з 01 січня до 30 вересня 2022 р., становить 1300 грн. за кожного кандидата, а в період з 01 жовтня до 31 грудня 2022 р. – 1340 грн. за кожного кандидата [31]. Відповідно до п.1 Постанови ЦВК від 12.11.2020 р. № 473, визначити розмір грошової застави для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на повторних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.), виборчий процес яких розпочинається у 2020 році, у розмірі 1000 грн. за кожного кандидата [2]. У п. 1 Постанови ЦВК України від 09.02.2021 р. № 50 було визначено, що розмір грошової застави для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на проміжних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.) у 2021 році становить 1200 грн. за кожного кандидата [3]. Є. Стаднік визначає грошову заставу – як встановлену законодавством суму, яку має сплатити кандидат/партія для можливості брати участь у виборах, та мала б слугувати фільтром для тих осіб, чиї наміри не відповідають серйозності виборної посади. Раніше використовувався збір підписів виборців на підтримку кандидатів та партій, який не зарекомендував себе через фальсифікації: підробку підписних листів на підтримку кандидата або ж виборчого списку, підробку підписів, їх купівлю тощо [5]. Така практика більш ефективна, ніж збір підписів [10, с. 16]. Розмір цієї застави й число голосів, які треба набрати для її відшкодування, не мають бути надмірними [10, с. 16]. Вочевидь, в силу незначності суми така застава не здатна відсіяти спойлерів, однак, здатна відсіяти

лише малозабезпечених осіб. Одним з головних бар'єрів до здобуття депутатського мандату представниками широких верств суспільства є видатки кандидата на проведення передвиборчої кампанії. Можна погодитися, що застава підіміняє політичну підтримку кандидата з боку виборців фінансовим впливом (п. 85 Доповіді про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі (CDL-AD (2006) 018) [9, с. 160]).

4) Проблема вікового цензу. Прийнято до уваги думку І.В. Глиняного, Л.Л. Лабенської та В.І. Татарінова [7, с. 56], про те, що висування у ДМР повинно відбуватися з 21 року, однак, вважаємо, що такий вік є недостатнім та вимагає підвищення до віку балотування земського гласного – у 25 років.

5) Існує необхідність очищення місцевих рад від хабарників, корупціонерів, посадових злочинців, які багато років налагоджували там злочинні зв'язки, а також від малоактивних, непрацюючих депутатів. Нагальною потребою сьогодення є оздоровлення місцевих рад. Для цього необхідно забезпечити прискорену ротацію депутатського корпусу. Тому, пропонується тимчасово обмежити перебування на виборній посаді депутата не більш двох строків підряд у конкретній раді (пропонується внести відповідні зміни до ст. 141 Конституції України та до ч. 1 ст. 2 ЗУ № 93-IV). Але при цьому, постає проблема, як зберегти депутатів, які працюють добросовісно. Тому, вищезазначена пропозиція вноситься у порядку обговорення як тимчасовий захід, що може бути застосований на протязі 1–2 скликання, доки місцеві ради не будуть докорінно оздоровлені.

6) Необхідність освітнього цензу на місцевих виборах. Лише 72% ДМР, обраних у 2020 році, мають повну вищу освіту [13, с. 4], а, значить, 28%, майже третина, її не мають. Слід відмітити, що нормативні вимоги до кандидатів в ДМР України обмежені лише вимогами дієздатності, наявності громадянства України, досягнення ним віку в 18 років, та неосудності (ст. ст. 7, 10, 222 Виборчого кодексу [1]), що є вкрай недостатнім для комплектації депутатського корпусу кадрами високої якості. Тому, актуальним є запровадження *освітнього цензу*, оскільки відсутність зазначеного цензу в ХХ столітті ще могло бути виправдане, оскільки вищою освітою ще не були охоплені широкі верстви населення, однак, при цьому, вимагалось забезпечити рівне виборче право для широких верств населення, що утворило протиріччя між широкою доступністю пасивного виборчого права та невідповідності освітнього, культурного та професійного рівня кандидатів в депутати до депутатської діяльності. Ускладнення в 21-му столітті суспільних відносин, розвиток технологій, вимагають від ДМР глибоких та постійно оновлюємих знань в сферах юриспруденції, в будівельній справі, міському господарстві або в сільському господарстві та ін. Тому, можна погодитися з Л.Л. Лабенською та В.І. Татаріновим [7, с. 56], що на місцевих виборах ДМР потрібен освітній ценз – наявність вищої освіти. Тому, депутатами повинні становитися лише особи, що здобули вищу освіту, а бажано з декількома вищими освітами. Цінною є наявність юридичної освіти, у чому можна погодитися з Н. Балдич, Н. Гнідюком та Ц. Трутковськи, що особливо це стосується сільської місцевості: «Бо переважна більшість юристів сконцентрована в містах. А в село заманити юриста дуже важко. Для таких ОМС підготовка документів, рішень сесій є проблемою» [11, с. 57]. Також, важливим є залучення до числа ДМР осіб з науковими ступенями та званнями.

7) Необхідність попереднього конкурсного відбору кандидатів в ДМР. Під час передвиборчої кампанії виборцю буває складно перевірити рівень професійних та моральних якостей кандидата. Відбір кандидатів мають здійснювати політичні партії, але порядок, умови та принципи такого відбору законодавством не встановлені. Дійсно, відбираються гідні кандидати, але, разом з тим, набула поширення купівля місця у виборчому списку політичної партії, що повинне кваліфікуватися за ст. 368³ Кримінального кодексу як «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми». Тому, з метою відбору найбільш гідних, здібних, талановитих та обдарованих осіб запропоновано впровадження прозорої, гласної системи попереднього відбору кандидатів в ДМР, заснованої на правових принципах та об'єктивних критеріях оцінки кандидатів, що буде здійснюватися: 1) політичними партіями – для осіб, що обираються за пропорційною

виборчою системою за виборчими списками політичних партій, для чого політичні партії утворюють відбіркові екзаменаційні комісії; 2) відбірковими екзаменаційними комісіями з числа професорсько-викладацького складу при юридичних факультетах вищих учбових закладів – для осіб, що обираються за мажоритарною виборчою системою. Автором була розроблена Інструкція про порядок попереднього відбору, що запропонована на затвердження сумісним Наказом ЦВК, МОН та НАДС.

8) Проблема низької явки на місцевих виборах. Може бути вирішена за допомогою впровадження виборчих довіреностей. Відповідно до п. 3.2 Кодексу належної практики у виборчих справах: голосування за довіреністю може бути дозволене за умови його регламентації суворими правилами (пп. v. [10, с. 8]). Голосування за довіреністю у західних країнах допускають повсюдно; однак, число довіреностей, які може одержати один виборець, повинно бути обмеженим (п. 38 [10, с. 21]).

Висновки та пропозиції:

1. Зроблено висновок про те, що виборча кампанія ведеться на кошти самого кандидата в депутати, що передбачає, що оплатити її зможе лише матеріально забезпечений кандидат, що потім викликає бажання компенсувати ці видатки за допомогою корупційної ренти. Виборча грошова застава оплачується за рахунок власних коштів кандидата. Зазначається, що в умовах політичного ринку, місця у партійних списках стали предметом торгівлі. Таке явище повинне бути викоринене.

2. Зроблено висновок про те, що інститут виборчої грошової застави не здатний ефективно виконувати функцію відсіву малоздібних кандидатів. Замість нього пропонується запровадити систему цензів, які допоможуть провести відбір найбільш талановитих та перспективних осіб: освітній ценз, ценз морально-ділових якостей. З цією метою пропонується внести зміни до ст.ст. 7 Виборчого кодексу.

3. Підтримано висновок О.Б. Ковальчука про те, що не слід допускати до реєстрації в кандидати в ДМР осіб, що не досягли віку 25 років. Пропонується встановити обмеження на висування осіб, що досягли на момент подання заяви до ЦВК щодо висування своєї кандидатури віку у 65 років. З цією метою запропоновано внести зміни до ст. 10 Виборчого кодексу.

4. Запропоновано встановлення вимоги надання кандидатами в депутати позитивної характеристики з попереднього місця праці, служби або навчання, або з місця проживання. Слід встановити норму, що особи, що не можуть бути охарактеризовані позитивно, втрачають право висувати свою кандидатуру (потрібні зміни до ст. 193 Виборчого кодексу України);

5. Запропоновано повернення до практики обов'язкового попереднього відбору кандидатів в депутати місцевих рад, яка існувала до 1989 року. У сучасних умовах така процедура відбору повинна бути унормована законодавчими нормами та нормами спеціальної інструкції. Задля цього пропонується запровадити додаткові вимоги до реєстрації кандидатів – надання позитивної характеристики з місця роботи, навчання, проживання або служби. Аргументовано, що особи, що не можуть бути охарактеризовані позитивно, повинні втрачати право висувати свою кандидатуру. При висуванні кандидатів слід надавати перевагу особам, що мають попередній досвід депутатської діяльності або праці на посаді помічника-консультанта ДМР (пропонується внести відповідні зміни до ст.ст. 7, 193 Виборчого кодексу України).

6. Запропоновано запровадження освітнього цензу для депутатів. Для обласних рад пропонується допускати до обрання осіб, що мають освітній рівень не нижче спеціаліста/магістра (пропонується внести зміни до ст.ст. 7, 193, 222, 223 Виборчого кодексу України та до ч. 1 ст. 2 ЗУ № 93-IV). Для міських рад у містах з постійним населенням більше 1 мільйона чол., – осіб, що мають освітній ступінь не нижче спеціаліста/магістра, а для міст, що мають постійне населення менше 1 мільйона чол. – не нижче бакалавра. Для сільських, селищних рад – не нижче молодшого спеціаліста. При попередньому відборі слід віддавати перевагу особам, що мають вищу юридичну освіту. Пропонується допускати до виборів лише осіб, що мають досвід роботи не менш ніж 2 роки за будь-якою спеціальністю.

Також, запропоновано не допускати до висування до місцевих рад всіх рівнів осіб, що не володіють комп'ютерною грамотністю. Повинні допускатися до висування своїх кандидатур лише особи, які мають професійні, творчі, наукові досягнення, та які вчилися у навчальному закладі на оцінки «добре» та «відмінно». Особливу важливість має залучення до рядів ДМР осіб з науковими ступіннями та званнями. Аргументована важливість попереднього відбору в кандидати в депутати тих осіб, що здатні ефективно вчитися протягом життя.

7. Запропоновано запровадити комплексну систему довготривалих заходів з підвищення добровільної явки виборців на місцеві вибори, зокрема, про можливість делегувати право голосу виборця іншому члену сім'ї за письмовою довіреністю від нього (главі сім'ї), та запропоновано повернення до практики активного залучення виборців на вибори, як це мало місце декілька десятиліть по-тому. Запропоновано покладення на виконавчі комітети рад проведення аналізу причин неявки виборців, та усунення їх. Запропоновано встановити, що неявка населення на вибори – це підстава для дисциплінарної відповідальності посадової особи, відповідальної за організацію виборів. Наголошено на неприпустимість будь-якого примусу щодо забезпечення явки на вибори (запропоновано внести зміни до ст.ст. 14, 15 Виборчого кодексу України);

8. Підтримано точку зору І.А. Алебастрової та Г.В. Трубілова про необхідність пониження активного виборчого права. Тому, з метою розширення політичних прав молоді пропонується запровадження активного виборчого права з 14 років (запропоновано внести відповідні зміни до ст. 70 Конституції України, та до ч. 1 ст. 7 Виборчого кодексу України).

9. Відмічено, що серйозною проблемою є проблема фінансування політичної діяльності з боку іноземних держав та проникнення до місцевих рад агентури іноземних держав. В Україні відсутній закон про іноземних агентів, однак існує необхідність в його прийнятті.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 7, № 8, № 9, ст. 48. (дата звернення: 15.09.2025 р.).
2. Про розмір грошової застави на повторних та проміжних місцевих виборах у 2022 році»: Постанова Центральної виборчої комісії від 14 січня 2022 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009359-22#Text>. (дата звернення: 15.09.2025 р.).
3. Про розмір грошової застави на проміжних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) у 2021 році: Постанова Центральної виборчої комісії України від 09 лютого 2021 р. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0050359-21#Text> (дата звернення: 15.09.2025 р.).
4. Тупіцин В.М. Організаційне забезпечення діяльності представницького органу місцевого самоврядування в Україні. Дис. ... канд. наук з держ. упр. за спец. 25.00.04. – Дніпропетровський регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Дніпропетровськ, 2015. 247 с.
5. Стаднік Є. Грошова застава. Чи полегшив Виборчий кодекс доступ кандидатів та партій до участі у місцевих виборах? Стаття від 21.02.2020 р. *Ліга. нет*: веб-сайт. URL: <https://blog.liga.net/ua/en/ua/ua/public/index.php/user/estadnik/article/35829> (дата звернення: 15.09.2025 р.).
6. Про розмір грошової застави на повторних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч), сільських, селищних, міських голів (міста з кількістю виборців до 75 тисяч), виборчий процес яких розпочинається в 2020 році»: Постанова Центральної виборчої комісії України від 12 листопада 2020 року № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0473359-20#Text> (дата звернення: 15.09.2025 р.).
7. Лабенська Л.Л., Татарінов В.І. Регламентация виборчих цензів під час формування органів місцевого самоврядування: історія та сучасність *Юридичний науковий електронний журнал*: електронне наук. вид. юрид. фак. ЗНУ. 2021. № 9. С. 53–56.

8. Рижук Ю.М., Рудь Ю.М. Вікові цензи у виборчому праві: світова та українська практика. *Юридична Україна*. 2024. № 9. С. 21–25.
9. Доповідь про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі (CDL-AD (2006) 018). *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи*: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 500 с.
10. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2002_023_rev_2002_10_30.pdf (дата звернення: 15.09.2025 р.)).
11. Балдич Н., Гнидюк Н., Трутковські Ц. Дослідження навчальних потреб представників органів місцевого самоврядування України. Аналітичний звіт. Програма ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні». Київ, 2019. 122 с. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2019/05/TNA_Ukraine-2018-2019-Final-Report_ukr.pdf (дата звернення: 15.09.2025 р.)).
12. Нестерович, В.Ф. Види виборчих цензів: зарубіжна та українська практика. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (6(18), 113-165. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-113-165](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-113-165).
13. Дослідження. Статус депутатів місцевих Рад. Основні акценти. – Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2024. – 21 с. URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/44368.pdf> (дата звернення: 15.09.2025 р.)).
14. Чудик Н.О. Адміністративно-правове забезпечення виборчого процесу в Україні: Дис. ... докт. юр. н. зі спец. 12.00.07. – Західноукр. нац. ун-т, Нац. авіац. ун-т, МОН України. К., 2021. 453 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025

